

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Художня проза Ганни Барвінок (псевдонім Білозерської-Куліш Олександри Михайлівни, інший псевдонім А. Нечуй-Вітер, 1828-1911) – цілий материк малих жанрових форм, що за своєю самобутністю й естетичною довершеністю становлять феноменальне явище в українській літературі другої половини XIX – початку XX століття. І сьогодні, через півтора століття від появи першого оповідання письменниці, як з'ясується, її творчий доробок малодосліджений, а за радянських часів був оцінений соціологічною критикою однобічно і явно занижено, що не відповідає адекватному місцю цієї письменниці в українському літературному процесі другої половини XIX століття: адже Ганна Барвінок, увійшовши в історію української літератури в другій половині 50-х років (перші оповідання письменниці вийшли друком у 1858 році в літературному альманасі “Хата” та журналі “Основа”), створила кілька десятків оповідань, новел, безліч дрібних ескізів “з народних уст”, поезій у прозі, мемуарів, художніх нарисів. Залишила письменниця й об'ємну епістолярну спадщину, що становить неоціненні документи її доби.

Творчість Ганни Барвінок дістала високих оцінок сучасників письменниці: її талант високо оцінювали і захоплено вітали митці і критики її часу П. Куліш, Б. Грінченко, М. Венгжин, М. Шаповал (М. Сріблянський), В. Чубинський; І. Франко з шанобливістю називав її “праматір'ю української літератури”, вбачав у її творчості свідчення “росту національної сили”.¹ Але на початку XX століття, особливо після смерті прозаїка, ситуація докорінно міняється. Соціологічно-класова критика радянських часів втрачає інтерес до етико-моральних, релігійно-духовних шукань Ганни Барвінок. Прийшов час тяжкої й тривалої мовчанки. І коли С. Єфремов створює “Історію українського письменства” (1919), він відводить інтерпретації творчості Ганни Барвінок небагато місця, хоча й підкреслює своєрідну художню вартість її прози: “Перед між ними (письменниками, “досить замітними на полі нашої белетристики” – В. П.) веде найстарша віком з ветеранів нашого слова, що одсвяткувала р. 1910-го 50-літній ювілей своєї літературної діяльності, **Олександра Кулішева** (псевд. Ганна Барвінок, 1828-1911), поет горя і бідкування жіночого. У неї трохи вужча (порівняно з Марком Вовчком та іншими новітніми белетристами) сфера творчості, обмежена психічними переживаннями жінки-селянки, але в цій сфері авторка почувала себе цілком вільно й дала низку творів чималої літературної ваги”. Далі йдуть явно знижені, тенденційні оцінки: “Оповідання Ганни Барвінок – здебільшого фотографічні малюнки, мало не стенографічно записані пригоди з життя, що подають цікавий матеріал до народної психології, звичаїв, побуту”.² Однак С.Єфремов продемонстрував не так звуженість підходу до талановитої прози письменниці, як обмеженість соціологічної критики в цілому. Акцентація ж моментів, що їх знаходить критик у творчості Ганни Барвінок (фотографічність, стенографічність), розростається згодом у радянській критиці до всеохопних меж, і саме вони, а не компетентний літературознавчий аналіз, стають визначальними при поцінуванні прози митця.

¹ Франко І. З останніх десятиліть XIX ст. // Зібрання праць у 50-ти т. – К., 1984. – Т. 41. – С. 501.

² Єфремов С. Історія українського письменства. – К., 1995. – С. 407-408.

Літературознавство 60-70-х років ХХ століття закріпило думку про приналежність письменниці до етнографічно-побутової школи, ознаками якої вважалися прихильність до народницької ідеї, витлумачуваної досить примітивно, точне відображення побуту, звичаїв, обрядів, етики, етнопсихології народу, сприяння його моральному вихованню, відтак – малохудожній натуралістичний емпіризм. Ця звужено-негативна, несправедлива оцінка дожила до наших часів і закріпилася в академічній “Історії української літератури ХІХ століття”, в “Українській літературній енциклопедії”, в окремих літературознавчих працях. До названої школи віднесено й П.Куліша, якого потрактовано ще й як українського буржуазного націоналіста (“...одним з найвпливовіших провідників етнографічної школи став П.Куліш”), прозаїків “Основи” (О.Стороженка, Д.Мордовця, М.Номиса та інших) та особливо Ганну Барвінок. І якщо творчість П.Куліша сьогодні вже ґрунтовно і науково-об’єктивно оцінена (праці М.Жулинського, А.Гуляка та ін.), то щодо Ганни Барвінок до останнього часу цього не сталося. Негації в оцінці прози письменниці, представлені в академічній “Історії української літератури”, дуже суворі і явно переважають спроби сказати про неї щось позитивне (“Розроблювані іноді конфлікти соціального змісту дістають полегшене розв’язання”, “причини людського бідування пояснюються моральними факторами або пов’язуються з фатумом”; в характерології персонажів спостерігається “перенесення в твір конкретних життєвих прототипів”), як основні риси її творчості відзначаються “статичність зображення страдницько-пасивної особистості”, “відсутність у героїв прагнення змінити тяжкі обставини свого життя”, “слабкість причинно-наслідкових зв’язків між індивідом і обставинами”; у художній структурі акцентовані насамперед етнографічний спосіб портретування персонажа, фотографічні записи його мови; повсякчас виявляються риси дидактизму і, нарешті, “деконцентрованість художньої думки”, що “позбавляє художню структуру пружності”. Закріпилася і наскрізна тенденція протиставляти “етнографічну й статичну прозу” Ганни Барвінок, “позначену рисами громадянської пасивності і сентиментальної розчуленості”, творчості Марка Вовчка з її активними героями-протестантами, народними ватажками, поява яких відбивала революційну ситуацію початку 60-х років ХІХ століття.

Окремі розвідки присвятили творчому доробку письменниці сучасні дослідниці Л. Зеленська та О. Івановська. Названі публікації, поза сумнівом, потрібні й важливі нині, однак вони не можуть вважатися науково об’єктивними й вичерпними, адже складні проблеми художнього відображення дійсності трактувалися за часів ідеологічної заангажованості, коли нав’язувалася думка про право на існування мистецтва в душі соціалістичного реалізму.

Актуальність дисертаційного дослідження, таким чином, зумовлена:

- відсутністю наукових розвідок, в яких узагальнено особливості письменницької індивідуальності Ганни Барвінок та компетентно ідентифіковано її місце в літературному процесі другої половини ХІХ століття;
- невивченістю більшої частини художнього масиву її малої прози та епістолярної спадщини;
- невизначеністю стильових уподобань письменниці, можливістю різночитань в ідентифікації її реалізоцентричних або модерних пріоритетів;

- розмитістю уявлень про художні властивості малої прози письменниці, які засвідчують непересічність її індивідуальної авторської стилістики і дають підстави ідентифікувати її творчість як потужне художнє явище досліджуваної доби;
- потребою об'єктивно й адекватно оцінити з позицій сьогодення творчість Ганни Барвінок, окреслити її художньо-естетичні й проблемно-філософські параметри без ідеологічних викривлень і упереджень, запропонувати цілісний і докладний аналіз її літературної спадщини та адекватно вияскравити її реальне місце в літературному процесі.

Наукова новизна роботи. Цілісне і системне дослідження творчості Ганни Барвінок (художньої прози, спогадів, мемуаристики, епістолярію) здійснюється вперше. Уперше на тлі вітчизняної літератури прокоментовано тематику та проблематику великого масиву творів письменниці, їх жанрову специфіку, провідні засоби образо- та характеротворення, вперше представлено художню прозу письменниці (зокрема, романтичноцентричні її моделі) крізь призму української “філософії серця” (кордоцентризму), визначено впливи цієї філософії на проблематику і поетику творів; досліджено прийоми сюжетотворення і характеротворення в реалізоцентричній творчості митця, ідентифіковано первні модерністської стилістики в її малій прозі, науково обґрунтовано роль спогадів та епістолярію в розкритті світоглядно-естетичних позицій Ганни Барвінок.

У дисертації системно, з позицій сучасної науки, переосмислено раніше висунуті літературознавчі версії, осмислено специфіку відтворення письменницею внутрішнього “Я” героїв, гармонійного життя зі світом, здійснено детальний аналіз маловідомих нині творів. Вперше введено в науковий обіг чимало матеріалів, що зберігаються у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, Чернігівського музею-заповідника імені М. Коцюбинського, Чернігівського історичного музею імені В. Тарновського.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано на кафедрі української літератури Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, до комплексних наукових та навчальних планів якої входить проблема дослідження естетичних концепцій, зокрема романтичних і реалістичних, на сучасному етапі літературознавчого аналізу художнього твору в руслі наукової теми “Актуальні проблеми розвитку української літератури ХІХ – початку ХХ століття”. Тема дисертації затверджена Науково-координаційною радою Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України.

Метою дисертаційного дослідження є осмислення ідейно-естетичних особливостей творчої спадщини Ганни Барвінок та її цілісний аналіз у контексті літературного процесу і світоглядно-творчих шукань часу. Зазначена мета передбачає постановку та розв'язання таких завдань:

- вивчити світоглядні домінанти Ганни Барвінок шляхом аналізу життєвих принципів, ідеалів, переконань, особливостей національного світовідчуття письменниці;
- обґрунтувати джерела й особливості кордоцентризму її творів; здійснити аналіз романтичноцентричних моделей прози письменниці під кутом зору “філософії серця”;

- розглянути реалізоцентричну прозу Ганни Барвінок, жанрові форми, прийоми сюжетотворення і характеротворення;
- виокремити первні модерністської стилістики у малій прозі письменниці і таким чином подолати її вузько народницьку рецепцію;
- окреслити основні стильові й композиційні прийоми і їх художньо-функціональну роль у досліджуваній малій прозі;
- схарактеризувати інші жанри творчої спадщини Ганни Барвінок, визначити їх роль у з'ясуванні світоглядних і естетичних позицій митця;
- визначити здобутки Ганни Барвінок на теренах художньої прози, сформулювати її літературознавчу оцінку;
- адекватно ідентифікувати місце письменниці в українському літературному процесі другої половини XIX століття.

Об'єктом дослідження є художньо-оповідна, новелістична, нарисова спадщина Ганни Барвінок, а також її спогади та епістолярій.

Предметом дослідження є проблемний діапазон, естетична природа, жанрово-стильові особливості прози Ганни Барвінок, що вкладаються в художні системи романтизму, реалізму та раннього модернізму.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використані системно-естетичний, історико-літературний, біографічний методи, а також метод комплексного текстуального аналізу, що дає можливість з'ясувати особливості художньо-стильової системи письменниці. Окремі прийоми сучасної методології текстової сегментації допомагають ґрунтовно і всебічно розкрити специфіку творення художнього образу в прозі Ганни Барвінок.

Теоретико-методологічну основу дисертації становлять теоретико-літературні, історико-літературні й філософські праці І.Франка, П.Юркевича, В.Соловйова, П.Куліша, М.Шаповала, Б.Грінченка, В.Чубинського, М.Венгжина, О.Грушевського, І.Пулля, О.Кониського, О.Огоновського, С.Єфремова, І.Денисюка, А.Гуляка; статті і дослідження О.Івановської, О.Сікиринського, Є.Нахліка, Р.Міщука, М.Жулинського, В.Яцюка, О.Федорука, Л.Дем'янівської, В.Поліщука, Г.Клочка, С.Пригодія та інших. Використовуються також теоретико-методологічні праці українських та зарубіжних дослідників Д.Наливайка, Т.Бовсунівської, О.Сулими-Блохиної, Д.Чижевського тощо.

Теоретичне значення роботи полягає у незаангажованому визначенні місця літературної спадщини Ганни Барвінок в контексті української літератури другої половини XIX ст., у суттєвому доповненні новим матеріалом таких теоретико-літературних питань, як образотворчі функції сюжеттики і композиційної структури прозових малих форм, естетично-стильове функціонування прийомів мовлення персонажів, динаміка стильових уподобань та її віддзеркалення у творчості репрезентантів літературного процесу досліджуваної доби.

Практичне значення одержаних результатів. Основні результати дослідження можуть бути використані в процесі викладання курсів історії і теорії української літератури, історії та теорії культури, історії прози, спецкурсів та спецсеминарів з питань творчості письменниці в руслі її доби, поезики і стилістики прози на філологічних факультетах педінститутів і університетів. Матеріали

дисертації також можуть бути використані у написанні пошукових досліджень (курсівих, дипломних робіт), підготовці посібників з історії і теорії української літератури, зокрема, прози.

Апробація і впровадження наукових положень дисертації. Ключові положення дисертації доповідалися щорічно: на III міжнародній науково-технічній конференції “АВІА-2001” (Київ, 2001); на Всеукраїнській науковій конференції “Михайло Коцюбинський – митець, педагог і громадянин” (16-17 вересня 2004 року, Вінниця); на звітній науковій конференції викладачів та аспірантів НПУ імені М. П. Драгоманова (Київ, 2002); на звітній науковій конференції викладачів і студентів (Вінниця, 2004, 2005, 2006). Дисертацію обговорено на засіданні кафедри української літератури факультету української філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлені у 8 публікаціях. З них 3 надруковані у фахових виданнях, рекомендованих ВАК України.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів і висновків, списку використаних джерел (238 найменувань). Загальний обсяг – 178 сторінок, з них 161 основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, визначено мету й завдання роботи, наукову новизну, теоретичне та практичне значення, вміщено відомості про апробацію одержаних результатів дослідження.

У першому розділі **“Художня проза Ганни Барвінок у руслі “філософії серця” (кордоцентризму) ХІХ ст.”** акцентовано на неординарності художнього мислення, проникливого психологічного аналізу, відчутті потреб доби, що роблять творчий доробок Ганни Барвінок непересічним явищем в історії української літератури. Авторці притаманна тонка рецепція суспільних настроїв, вона глибоко відчуває мову і душу українського народу. Художні пошуки Ганни Барвінок були безпосередньо пов’язані зі зміною орієнтацій “романтизм-реалізм-модернізм”. Хоча письменниця не належить до ключових фігур літературного процесу, проте у її творчості виразно вималювалися естетичні позиції, які засвідчили появу непересічного, самобутнього таланту, її тяжіння до модернізму.

Авторка **“Домонтаря”** ще за життя знайшла свого читача, критика, стала оригінальним автором. Ганна Барвінок належить до плеяди прозаїків, для яких характерна увага до питань етичного плану. Основу світоглядних уявлень формує своєрідний симбіоз релігійно-християнських знань. Авторка, як і її героїні, дбає про внутрішній світ, гармонію, душевну чистоту. Послуговуючись філософським інструментарієм, вона вибудовує свою концепцію **“філософії життя”**, адже в українській свідомості ХІХ ст. питомою основою національно-літературної філософічності став кордоцентризм.

Вчення кордоцентризму, або **“філософії серця”**, в українській суспільній думці виникло і розвинулось в середині ХІХ ст. і пов’язане з ім’ям П. Д. Юркевича,

маловідомого філософа, українця за походженням. П. Юркевич провадить наукову діяльність, робить блискавичну кар'єру. Згідно з вченням П. Юркевича, людина починає свій моральний розвиток із порухів серця; вона має двоїсту природу – тілесну і духовну, матеріальну й ідеальну; наділена поняттям морального закону і обов'язком виконувати його; філософ стверджує те, що “серце є осередок душевного і духовного життя людини. У серці зачинається і народжується рішучість людини на ті чи інші вчинки, в ньому виникають всі наміри й бажання; воно є основою волі і її прагнень.”³ Ці ідеї й погляди покладено в основу багатьох творів літератури ХІХ ст. (як безпосередньо, так і опосередковано). Це стосується творчості і Г. Квітки, Т. Шевченка, П. Куліша, і особливо Ганни Барвінок.

В останнє десятиріччя з'явилася праця діаспорного літературознавця О. Сулими-Блохиної, в якій зроблено ґрунтовну спробу саме з цих позицій трактувати творчість Г.Ф. Квітки. У книзі “Вибране” дослідниця переконливо, на основі порівняльного аналізу оповідань Квітки з творами європейської літератури (Річардсона, Карамзіна, Расіна) спростовує думку про сентименталізм Квітки. У таких творах Квітки, як “Маруся”, “Щира любов”, “Божі діти”, “Сердешна Оксана” та деяких інших вона знаходить виразні прояви “філософії серця”: нахил до чутливості, любовне творення жіночих характерів з їх перемогою чуттєвості над розрахунком, могутність морального почуття. Серцем живуть герої Квітки – Маруся, Василь, Оксана, Ївга. В основі авторського зображення, звичайно, не свідомо сприйнята “філософія серця” – О. Сулима-Блохина підкреслює, що предтечами кордоцентризму були філософські праці і твори Г. Сковороди, та головне – витончена чутливість українських народних і літературних пісень ХVІІ-ХVІІІ ст. (“...особливо концентрується чутливість, ніжність, сум і плач в любовній тогочасній пісні, яка ці почуття рафінує і в них широко розливається...”).

Широко і вмотивовано розкрив впливи “філософії серця” на творчість П. Куліша Д. Чижевський: “Через усі твори Куліша проходять червоною смужкою деякі основні ноти його світогляду. Основна його ідея – романтична ідея про подвійний характер людини, в якій сполучені зовнішнє, поверхове та глибоке, сутнє, заховане, закрите в “серці”. Шукання П. Куліша та його хитання були викликані сумнівами в тому, що, власне, належить до глибокого ества людини, а що є лише поверхнею. Так само, як у людини розділяються обидві сфери і в “колективній особі України”.

Справді, “селянська філософія серця” – “предвічна, стародавня, незмінна, “прямісінько з Євангелія”, правда, яку ми розуміємо серцем. “Філософія серця” Куліша “проривається” і в його окремих думках – у слов'янофільському протиставленні хутора Європі, у протиставленні чоловіка жінці (“матріархальні” думки пізньої романтики), в ідеалізації старовини, в думках про поета-пророка. Романтизм Куліша виразно відбився на його сучасниках і послідовниках, в першу чергу – на творчості Ганни Барвінок.

Вже рання творчість письменниці позначена сильним впливом “філософії серця”, нею живиться, з неї випливає. Найбільшою мірою це стосується розлогого

³ Юркевич П. Серце і його значення в духовному житті людини // Юркевич П. Д. Філософские произведения. – М., 1990. – С. 70-71.

оповідання, що в жанровому ключі наближається до повісті, – *“Не було змалку, не буде й до’ станку”*, оповідань *“Лихо на без добра”*, *“Вірна пара”*, *“П’яниця”*, *“Восени літо”*. У першому об’ємному творі Ганни Барвінок – *“Не було змалку, не буде й до’ станку”* – в центрі уваги авторки не зовнішні обставини в житті героїні, сироти Зіньки, не її вчинки – часом нерозсудливі, неочікувані: вони постають як наслідок іншого, внутрішнього життя – життя серця, на тонкому й глибокому дослідженні якого і зупиняється письменниця, вглиблюючись у мову нараторки (оповідь ведеться від першої особи).

Розум, керований сердечним, поетичним почуттям, – справжня, питома *“філософія серця”* у чистому, так би мовити, вигляді – нерідко розкривається у прозі Ганни Барвінок у моральних сентенціях наратора, підсумках всього пережитого, осмисленого, перечутого. Частими є і моральні сентенції фольклорного характеру, трансформовані у живу розмовну мову. А гірка приказка, що лягла в заголовок твору, вихоплюється з уст кріпака Хведора, – справді, саме кріпаччина від початку до кінця є основою всіх бід молодої пари. Так, у творі в простих життєвих формах втілюється основна ідея гуманістичної філософії П. Юркевича: *“Людина починає свій моральний розвиток з рухів серця, яке скрізь хотіло б бачити благо, щастя, солодку гру життя, хотіло б зустрічати істоти, які радіють, зігрівають одна одну теплотою любові, зв’язані дружбою і взаємним співчуттям”*. Вагомі етичні й моральні моменти селянського життя в центрі уваги авторки і в інших ранніх творах (*“Лихо не без добра”*, *“Вірна пара”* і особливо в оповіданні *“Восени літо”*).

Високу оцінку ранній прозі письменниці вслід за П. Кулішем, Б. Грінченком, С. Єфремовим дає В. Чубинський; який, коментуючи стиль авторки, заперечує проти порівнянь її зі стенографічними записами. *“Ми воліли б, – пише він, – говорити не про “стенографічний запис”, а про користування з літературного прийому “оповіди” (“сказа”)... А прийом “оповіди”, як і кожний інший літературний прийом, має свої закони й вимагає погодження з іншими прийомами архітекtonіки художнього твору”*.⁴ Про художню вартість прози Ганни Барвінок, зокрема про *“божественно прекрасну мову”* письменниці, мабуть, найкраще і найточніше за всіх її сучасників акцентував Микита Шаповал (Сріблянський). Ця мова, зазначає критик, *“повна чудових епітетів, зворотів, метафор; надзвичайно м’який ліризм і певна доза філософічності – такі основні кращі прикмети цих творів”*.⁵ Цікаві спостереження висловив Шаповал і щодо архітекtonіки оповідань письменниці. *“Коли що й можна завважити невидержаного, – зазначає він, – це архітекtonіка, будова оповідань. Принаймні деякі критики це вважають за хибу в оповіданнях Ганни Барвінок. Особисто я цього погляду не поділяю, бо в тій асиметрії будівлі бачу одну з кращих рис художнього реалізму. Мова тече як річка, вихлясто, з закрутами і бічними одхилами широкими плесами, стоїть або вузенькою смужкою простягається. Асиметрія ця мені подобається... Власне, краса вражіннь в їх контрастах. Коли йдеш по чомусь рівному, арихметично-ясному – які ж вражіння?! Вся краса в несподіваних рухах. В оповіданнях Ганни Барвінок так і є... Ніби буркоче, дзюрчить вода в лісовому потоку по коріннях – переливається, плюскоче. І*

⁴ Чубинський В. Ганна Барвінок // Барвінок Ганна. Зб. до 170-річчя від дня народження. – К., 2001. – С. 415.

⁵ Шаповал М. Ганна Барвінок. Кілька слів з нагоди її ювілею // *“Українська хата”*. – 1911. – Ч. 5-6. – С. 335-336.

знову вольт! Так це несподівано, ріжноманітно, **але на одному фоні**, в однім тоні, не порушаючи пейзажу, не розбиваючи акордів однієї мелодії”.⁶ М. Шаповал різко протестує і проти тверджень про етнографізм прози Ганни Барвінок. “Ніякої етнографії, – стверджує він, – в розумінні голого списування предметів селянського обиходу або ритуалів нема в оповіданнях Ганни Барвінок. Є прекрасні реалістичні малюнки, наскрізь пройняті ліризмом, цебто поезією почувань, якими обгорнуто кожную постать чи куточок природи”.

Більшість творів письменниці раннього періоду тяжіє до естетики романтизму. Це було цілком у дусі часу. Адже до літератур XIX ст. з питомим національним “романтизмом” критика сьогодні відносить чи не в першу чергу українську літературу. Характерними рисами її стали емоційність, чутливість і ліризм, естетизація народного життя й обрядовості, а також індивідуалізм та устремління до свободи. За Д. Чижевським, саме такі ознаки національної ментальності впливають на характер літературної творчості та основні архетипи української культури цього часу. Особливо ж значною мірою, – підкреслював учений, – виявляється в ній філософія серця, що є виразом глибокого ідеалізму, а також наслідком особливої взаємодії язичницького пантеїзму та християнського моралізму. Дослідники акцентують і те, що в основу мистецької, та й будь-якої творчої діяльності, українські романтики поклали необхідність видобуття прихованих сакральних істин із всезагального, народного.

Сакральні архетипи душі, серця, долі особливо виразно виступають в розлогіму оповіданні Ганни Барвінок *“Русалка”*. Незвичайність, романтичність життєвої долі героїні, Оленки Дідусівни, від раннього дитинства (знайшли селяни в житі маленьку голеньку дівчинку і назвали русалкою) і до трагічного самогубства через неподолане кохання; непересічна краса дівчини – зовнішня й духовна, внутрішня, талановитість до слова (складає пісні), музики – все це робить твір яскравим зразком романтичної прози. Насиченість окремих частин твору (спогади-розповіді героїні, Оленки Дідусівни) самоаналізом, рефлексіями, елемент несподіваного завершення тих чи інших сюжетних ліній наближають твір до новелістичного жанру (повістевий сюжет включає в себе чотири новели). Про це говорить і сконцентрованість уваги на почуттях, їх зростанні, і, відповідно, збільшенні сюжетної напруженості, внутрішньої динаміки подій. “Русалку” можна назвати зразком синтетичного або дифузійного жанру, поєднання рис повісті й новели (розлогіий повістевий сюжет включає в себе чотири новели).

Новелістичні риси виявляються і в таких творах, як *“Перемогла”*, *“П’яниця”*, *“Квітки з сльозами, сльози з квітками”* та деяких інших.

Так, в оповіданні *“П’яниця”* почуття, життя серця, настроєвість, увесь внутрішній світ героїні твору Стехи – дівчини, згодом жінки, матері – є основою сюжету твору, сюжетно невибагливого і психологічно складного водночас. Центральним ідейним моментом тут є не моралізаторська нота засудження пияцтва як суспільного лиха, показ п’яниць як людей аморальних, що чинять лихо собі й своїм родинам, – а мотив жіночого серця, що вміє прощати, вірно любити і хоче

⁶ Шаповал М. Ганна Барвінок. Кілька слів з нагоди її ювілею // “Українська хата”. – 1911. – Ч. 5-6. – С. 336.

відродити до повноцінного життя близьку людину, бореться за це всіма силами своєї лагідної, ніжної душі.

У короткій новелі *“Квітки з сльозами, сльози з квітками”*, де сублімуються голоси авторки і двох героїнь, йдеться про рукотворну красу, яка становить неодмінну частку українського менталітету: красу вишиванок, рушників, інших жіночих уборів. Героїні твору – Настя й Улита – молоді, вродливі дівчата, обоє каліки, напівсироти, живуть разом, захоплюючись вишиванням. Гірка доля спіткала їх: одній, ще молодій дівчинці, зламав ногу сільський костоправ, у другій – каліцтво вроджене. Як завжди, у Ганни Барвінок тему нещасливого, нездійсненого, хоча й омріяного кохання, а також сирітства, супроводжують сумні, меланхолійні народні пісні. Тут це ліричні, з елементами драматизму пісні *“Чи всі ж тії сади цвітуть”*, *“Половина садів цвіте”*, *“Уродила мене мати”*, *“Та не спав я нічку, не спав і другу”*, *“Що я роблю, дбаю, та долі не маю”*, *“Мати ж наша, мати”* та інші.

Великий за обсягом твір *“Перемогла”* складається, як і *“Русалка”*, з низки різнохарактерних новелістичних сюжетів. Християнське моралізаторство як складова філософії серця поєднується тут з філософією індивідуалізму й демократизму, яку сповідувало українське козацтво (саме ця верства і її психологія і є об’єктом зображення в повісті *“Перемогла”*). Гордість, незалежність, сила волі, сила почуття героїв – те, що призведе згодом до активного національного самовизначення, – зображає письменниця повно і яскраво.

Повага до свого роду, його вдатності, краси, розуму й таланту звучить чи не з найбільшою силою в оповіданні *“Праправнучка Баби Борця”*. Закони християнської моралі розкриті тут як сама основа життя – життя з чистою совістю, у повазі людській. *“У наш рід ще ніщо нечисте не замішалось”*, – каже головна героїня – Маруся.

Сюжети й характери (особливо яскраві, укрупнені постаті героїнь) у прозі Ганни Барвінок раннього періоду здебільшого романтичноцентричні і відбивають глибинні вияви *“філософії серця”*. Вони виразно співвідносяться з домінантними культурними ідеями та національною традицією загалом. Особливо актуальними у тогочасну добу стали ідеї творення з *“сирої етнографічної маси”* самостійної нації, утвердження права українського народу на самобутність, досягнення духовної єдності всіх станів українського соціуму, що сприятиме згодом оформленню народу в націю.

У другому розділі **“Реалізоцентричні моделі малої прози Ганни Барвінок: проблематика, жанрово-стильові модифікації”** розглядаємо оригінальну прозу Ганни Барвінок. Вона починається з традиційного жанру оповідання (який згодом нерідко контамінується, синтезується з жанром новели чи повісті, розширюючи й урізноманітнюючи можливості малої прози), продовжує плідно розвиватися і в наступні 70-90-ті рр. Цей період став справжньою *“епохою прози”* не лише у творчості Ганни Барвінок, а й в українській літературі загалом.

В українській літературі, її ідейно-естетичних шуканнях, в різних її літературних родах і жанрах відбуваються посутні, новаторські зміни, спостерігається *“теоретичне”* і *“практичне”* співіснування різних (традиційних і нових) підходів у художньому моделюванні буття людини і суспільства. Особливо активний розвиток жанрів малої і середньої прози другої половини ХІХ і особливо

кінця XIX – початку XX століття відзначає і Н.Шумило, – розвиток, що позначається на їх функціонуванні, динаміці, напрямках – змістовому і формальному.⁷ Малі прозові форми були особливо помітними в українському письменстві й більш ранніх часів, початку й середини XIX століття. Тож відзначаючи помітніші зміни в образах, типах і характерах малих жанрів, слід, мабуть, насамперед говорити про перехід письменників до більш “вільної”, розмитій композиції оповідань і новел, до так званих відкритих форм, до взаємопроникнення, синтезування жанрів (що виразно проглядається у Ганни Барвінок), про видозміни авторської позиції у прозі, психологізм і рух характерів, широке функціональне використання позасюжетних елементів (пейзаж, портрет) тощо. Загалом окреслювалась така тенденція: поглиблення психологізму прози переборювало, ослаблювало інерцію етнографізму й фольклоризму.

Концептуально оцінюючи літературну ситуацію наприкінці XIX ст. у розвідці “Старе й нове в сучасній українській літературі”, І.Франко стверджував, що українська література переживає в теперішню добу дуже цікаву внутрішню кризу. “Нове”... лежить не в темах, а в способі трактування тих тем, у літературній манері або докладніше – в способі, як бачать і відчують ті письменники життєві факти... Для них головна річ **людська душа, її стан, її рухи** в таких чи інших обставинах... Вони, так сказати, відразу засідають у душі своїх героїв, і нею, мов магичною лампою, освічують усе оточення”⁸. Це Франкове визначення ідеально стосується такого типу “старших” епіків, як І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний чи Б. Грінченко, творчість яких визначається реалізоцентричними формами чи моделями. Меншою мірою придатне воно для романтиків старшого покоління. Що ж стосується творчості Ганни Барвінок, митця чи не найстаршого покоління, то **“людська душа, її стан, її рухи”** – основний об’єкт зображення письменниці. Безперечно, можна і варто говорити про інший тип моделювання дійсності, “іншу техніку”, рівень психологізму в кінці XIX – на поч. XX ст. – що й доведено в дисертації аналізом художніх особливостей прози Ганни Барвінок.

“Внутрішній розвиток” позначається передусім на системі жанрів письменниці. Авторка розширює жанрову палітру малої прози, конкретизуючи і уточнюючи видову форму. Не випадково у цей період подибуємо такі авторські визначення: “записала з народних уст” (“Трудящий шукає долі, а доля трудящого”, “Чорт у кріпацтві”, 1877); “оповідання з народних уст” (“Перемогла”, “Жіноче бідкування”, 1887); “бытовой рассказ” (“Молотники”, 1888); “этнографический рассказ” (“Русалка”, 1889); “справдешня подія” (“Побожна пара”, 1890); “народна гутірка” (“Спасенний москаль”, 1890); легенда (“Перший усміх”, 1906); малюнок сільського життя (“Щоденна гірка пісня”, 1908); казки (“Кривенька уточка”, 1890; “Казка про орла, про чорта і про чортову дочку”, “Лисиця і журавель”, 1891; “Гречка”, “Дивовижне утя”, “Льон”, 1910) та інші.

До цього “реєстру” додаються “спомини”, “спогади”, подорожні нотатки й враження, художні нариси тощо. Усі визначення жанрових форм (навіть описові

⁷ Див.: Шумило Н Від соціальних настроїв до літературних (кінець XIX – початок XX ст.) // Українська мова та література. – 1996. – Ч. 3. – С. 6.

⁸ Франко І. Старе й нове в сучасній українській літературі // Зібрання праць у 50-ти т. К., 1984. – Т. 35. – С. 91-92.

авторські) точно передають характер твору, основні його особливості. Домінує, як і раніше, жанр оповідання, що контамінується з новелою і повістю.

Зразками такої прози у письменниці є тематично близькі оповідання *“Домонтар”*, *“Молотники”* і *“Гречаники”*. У них глибоко лірично зображується, поетизується селянська праця; саме вона формує у героїв той моральний життєвий стрижень, який визначає характер людини, її світогляд, її духовність – сприйняття світу. Найпоетичнішим серед цих творів є, мабуть, оповідання *“Домонтар”*.

Інша тональність, інша сюжетно-композиційна структура визначає оповідання *“Молотники”*, теж присвячене моральним і етичним проблемам селянської праці – на цей раз праці найманої; внутрішньому життю робітників, їх стосункам між собою, з господарями-роботодавцями – зі світом. У центрі твору не один герой, а чотири: молотники Іван Топотун, Карпо Кавун, Хома Макітра і Харько Колотуша, люди *“за малим не рівні літами, люде підстаркуваті”*. У цих творах відчувається школа і Пантелеймона Куліша, і Миколи Гоголя. Особливо виразно індивідуалізовано тип першого з персонажів твору – Івана Топотуна. Це тип *“серйозного”*, поважного ззовні гумориста, *“сміхотуна”*, який так часто зустрічається в Україні. Його гумористичні оповідки, життєві анекдоти, смішні й курйозні історії, казки – все це плине широким потоком, розгортаючи перед слухачем багатовікову сміхову культуру народу. Талант простої людини до слова, до живої емоційної оповіді, вроджений артистизм Ганна Барвінок підкреслювала не раз: в *“Русалці”* у романтичному, ліричному ключі; в *“Молотниках”* – у реалістичному, та не менш привабливо й захоплююче.

У прозі Ганни Барвінок тема селянського життя інколи поєднується з темою солдатської служби. В оповіданні *“Гречаники”* піднято проблему сімейних обставин, стосунків батьків і дітей; поетично вплітається в побутові відносини і тема родової пам’яті, любові до батьківщини, рідного слова, пісні. Цікавим в оповіданні є образ молодого офіцера з його ностальгією за рідним краєм, домівкою. Познайомившись із бабусею, послухавши її, він з теплом і ласкою вигукує: *“Бабусю, голубонько! Ти мої ліки, ти мої рани насердні загоїла, замовила рідним словом, рідною піснею”*. Вже зовсім по-філософськи звучать роздуми офіцера, який виступає alter ego автора в кінці сюжетного фрагмента: *“Як потужно, як безмірно можна любити! Як тепер у мене серце б’ється!.. У мене прокинулись всі благородні почування до всього високого: найперша повинність всякого чесного чоловіка. І ся бабуся, згорблена з праці, нещасна, одним словом рідним зробила з мене чоловіка тверезого ума, відкрила таємницю ваги людської самосвідомості! Прикувала мене золотим ланцюгом до землі – словом”*. Так серце, пробуджене рідним словом, піснею, веде до формування у людини високого почуття патріотизму. Зокрема, про українську мову письменниця в листі до І.Шрага від 14.01.1899 року поетично і містко сказала: *“Наша мова дуже проречиста. Хоч лає, хоч жалує. Дивна мова. Мова Христа”*.⁹ Справді, письменниця відкривала мовні багатства в кожному своєму творі. Мав рацію дослідник Б.Грінченко, коли зазначав про оповідання *“Гречаники”*:

⁹ Фонди Чернігівського літературно-меморіального музею ім. М. Коцюбинського. Ф. А. – 28, № 39. – С. 1.

воно “цікаве тим, що авторка тут вперше взялася малювати і психіку інтелігентної людини – змоскаленого офіцера, що повертається до української мови”.¹⁰

У “Гречаниках” “внутрішньомонологічний” сюжет має частковий характер (роздуми й розповіді бабусі, роздуми автора, роздуми офіцера) і межується з прямою мовою наратора, а в *“Королівщині”* (оповідання з народних уст) монологічна форма є наскрізною. Оповідання характеризується вільною побудовою сюжету, зближенням з жанром повісті. Зберігаючи “сказову” манеру розповіді, авторка дотримується ще однієї характерної риси: збереження “суб’єктивності оповіді, породженої “полем спостереження героя-оповідача” (Н. Шумило).

Іншу структурно-стильову форму, коли авторська об’єктивність заміняє суб’єктивність розповіді героя-оповідача, обирає Ганна Барвінок в оповіданні *“Забісована дівчина Настуся”* (1901). Письменниця простежує долю, окреслює (ширше чи вужче) характери не однієї центральної героїні, а групи осіб (самої Настусі, її батька Губрія, закоханого в дівчину Гриця, Марусі, закоханої в Гриця, та її матері – “навченої відьми”). Розповідь завдяки цьому набуває більшої об’ємності, панорамності. Такий тип нарації Н. Шумило називає (щоправда, спираючись на епиків пізнішого періоду – І.Нечуя-Левицького, Панаса Мирного): “епічною об’єктивністю “всезнаючого автора”, набуває свого оновлення за рахунок уведення до тексту кількох співіснуючих точок зору, утворюючи таким чином суб’єктивну об’єктивність, що найчастіше організовується у жанрах повісті”.¹¹ Справді, виклад в оповіданні тяжіє до повістєвого. Широко введений в текст оповідання фольклорний елемент – притчі, легенди, народні пісні, повір’я – оживляє розповідь.

Значне місце у прозі Ганни Барвінок займають короткі оповідання: стислі нариси, уривки, фрагменти, шкіци, що нагадують інколи “вірші в прозі” І.Тургенєва. Вони мають неширокий сюжет (фактично опис однієї ситуації), меншу кількість персонажів, більш обмежений реєстр позасюжетних засобів (*“До іншої ходить”*, *“Гнат Канівець”*, *“Батькова помилка”*, *“Спасенний або праведний москаль”*, *“Куми – багата й бідна”*, *“Садовнича школа”*, *“Зів’яла квітка”*, *“Накритка”*, *“Закохана в жида”*, *“Розвага до сліз на посиденьках”*, *“Так як умерти”*, *“Була у Бога за дверима”*, *“Одне горе вдвох”*, *“Де ти бродиш, моя доле!”*, *“Гріхи наші”* та інші). Частина цих творів є незакінченими і ніколи не публікувалися, зберігається в рукописних фондах письменниці. Та всі вони – і друковані, й рукописні – додають чимало важливого до розуміння творчої манери і поглядів письменниці.

Одним із найкращих, найліричніших є, мабуть, оповідання *“Зів’яла квітка”*. Починається розповідь трагічно: молода мати-покритка, підупала здоров’ям, думає про смерть. Героїня-наратор плоскінь брала і почула розмову матері з маленькою дочкою. Наївні дитячі репліки і сумні, приречено-трагічні слова матері зацікавили оповідачку, і вона вислуховує гірку повість, а згодом забирає жінку з дитиною до себе додому, лікує, годує, доглядає: “Молода мати як калина зажеврїла... Горпина стала дуже чепурна – здатна...” Справджується християнська заповідь любові до ближнього: добрі люди оживили квітку. У структурно відмінному від попереднього

¹⁰ Грінченко Б. Поет жіночого горя. О. М. Кулішева. // В кн.: Барвінок Ганна. Зб. до 170-річчя від дня народження. – К., 2001. – С. 387.

¹¹ Шумило Н. Від соціальних настроїв до літературних (кінець XIX – поч. XX ст.) // Українська мова та література. Ч. 6. – 1996. – С. 11.

оповіданні “Накритка” (розповідь від першої особи) порушується та ж проблема безшлюбних дітей і матері, покинутої коханим. Трагічний сюжет цієї теми – вбивство молодою матір’ю своєї нешлюбної дитини через страх перед осудженням батьків, села – представлений в оповіданні “Бабусині мрії”. До цієї ж проблемно-тематичної групи родинно-побутових оповідань з елементами соціальності, в основному оповідань сільської тематики, належать і такі твори, як “Моє переконання”, “Думаю над своє життя: пустоцвіт” та інші.

Оригінальний жіночий образ виведено письменницею в оповіданні “*Думаю над своє життя: пустоцвіт*”. Героїня-наратор – людина з рисами розвиненої самосвідомості, розумна, вдумлива. Вона піднімається до широкого, абстрактного мислення: розмірковує про потребу освіти, хоча б первісної грамоти для дівчат-селянок; про форми шлюбу і родинного життя, про стосунки між подружжям тощо. Про молодих дівчат вона з боєм говорить: “Ні мрій, ні бажань. Батько, мати тебе на поводі водять. Учить нас усьому вулиця... Се наша “Просвіта”, мовляли... Я і не грамотна: нащо дівчатам! Їм тільки прясти, буряки шкребти, капусту шаткувати.” Єдина порадиця і розвага для жінки – пісня. “Вона краще людей розважить, і се все сам при собі носиш”. Тож недаремно героїні-оповідачки завжди переплітають свою розповідь з піснею, яка іноді стає епіграфом, ілюстрацією до всього життя. У сільському житті ці думки про навчання, освіту дітей, прихильність до друкованого слова (Микита читає дітям із “Букваря” Кулішевого), гіркота через свою темряву ставить цю родину дещо вище за інші; тонко підкреслюється внутрішня інтелігентність, проникливий розум жінки, яка вважає своє життя без грамоти, освіти – пустоцвітом. Питання селянської грамотності вже гостро стояло на часі.

Вагомої й цікавої проблеми стосунків батьків і дітей, морального і етичного змісту цих стосунків за умови, що діти вивчилися, здобули освіту, а іноді й фах (звичайно, коштом батьків), а старі залишилися “темними”, неграмотними селянами, торкається Ганна Барвінок в оповіданні “Розвага до сліз на посиденьках”¹² (роздуми жінки-селянки). Медитативно-роздумливий тон переважає власне оповідний, подієвий і у творах “Батькова помилка” та “До іншої ходить”.

Чи не найбільшим соціальним лихом у прозі Ганни Барвінок завжди виступає солдатчина. Стара, 25-літня, служба доценту знищує людину, але й нова, коротша – 4 роки – для селянина – тяжке випробування, навіть трагедія (особливо тоді, коли сиротиться сім’я). В оповіданні “*Треба набігти тропи*” (російськомовний варіант “Москаль Филиппонька. Етнографический рассказ”) переоповідається доля москаля Пилипа Зозулі, який “пішов у москалі не своєю охотою: зглянувся на материні сльози”. Мав іти на солдатську службу старший брат Петро, та був уже одружений, “вже й дитини сподівався”. Повернувшись через багато років, зазнає москаль чимало прикрощів: нікому він не потрібний, навіть братові й невістці. Тільки у старшому віці, одружившись із сиротою, зазнає Пилип Зозуля спокою. “Живемо й одне одного поважаємо, – оповідає він. – Вона лиха дознала, і я... Можна сказати: набігли тропи”. Глибоким дидактизмом позначена ідея твору: “Треба всякому чоловікові вміти свою долю піймати да й кохатися в ній. Є доля у всякого, та не

¹² Ганна Барвінок. Архів Інституту літератури. Ф. XIX 29/4933. – 7 арк. – Не публікувалося. – В. II.

набіжить чоловік тропи”, – таким романтичним і дещо містичним акордом закінчується оповідання.

Проза, проаналізована у другому розділі, тяжіє до реалістичних художніх моделей, подеколи виявляючи вже й ранньомодерністські уподобання на рівні окремих елементів поетики. Хоча у прозі цього періоду переважає реалістичний стиль, він, проте, не має нічого спільного з натуралізмом, з його фактографізмом та “об’єктивним” копіюванням дійсності. Проза Ганни Барвінок – це та реалістична, чи, точніше, реалізоцентрична література, яка, за словами І.Франка, не лише “громадить і описує факти щоденного життя”, а й “заразом аналізує їх і робить з них виводи”. Всі ці завдання ставить перед собою і Ганна Барвінок, поєднуючи в своїх реалізоцентричних творах типове й індивідуальне, загальне і особливе, відтворюючи реальну дійсність і внутрішнє життя людини, нерідко – романтичний умонастрій героя (частіше – героїні).

У третьому розділі **“Світоглядні засади письменниці в мемуаристиці й епістолярії”** йдеться про оригінальний жанр прозової творчості Ганни Барвінок, що певною мірою суголосний з жанром документального нарису, розглянутим вище, є спогади або спомини.

Спогади Ганни Барвінок – зокрема ті, де йдеться про Т. Шевченка, П. Куліша, родинні справи, одруження – не мають чіткого хронологічного, щоденниково-документального характеру. Це емоційні враження, белетризовані описи і сцени, згадки про пережиті почуття. Їм властива повторюваність, розірваність логічного зв’язку і заміна його емоційними сплесками, часова зміщеність, наскрізно емфатична мова (передача наростаючої сили почуття через риторичні запитання й вигуки, емфатичні порівняння й епітети).

Спогади Ганни Барвінок – безцінний матеріал для розуміння обставин життя і творчості її самої, П.Куліша, багатьох українських письменників, культурних і громадських діячів тієї неповторної, високодуховної епохи українського відродження. Багато живих, яскравих деталей в цих спогадах допомагають нам бачити не ікононічні портрети, а живих людей з їх радіщами, болями, осягненнями й помилками, зрозуміти те, як вони любили, творили, мріяли.

Не менш важливими є відомості про письменницю, її оточення, її епоху, що подає нам значний за обсягом епістолярій Ганни Барвінок. У цьому розділі розглядаємо епістолярну спадщину Ганни Барвінок в контексті її життя і творчості, ставлячи перед собою єдине завдання: розширити, наскільки це можливо, уявлення сьогоденного читача про Ганну Барвінок. Епістолярна спадщина письменниці величезна. У ній розкриваються стосунки Ганни Барвінок з близькими і рідними їй людьми, обставини життя в родині, особливо докладно – історія одруження та подружнього життя з П.Кулішем, всі складні перипетії цього тривалого, 50-річного шлюбу, особисті й громадські обставини.

Увесь архівний матеріал вражає великою працею Ганни Барвінок, пов’язаною з виданням творів П.Куліша після його смерті, увіковічнення його пам’яті. Письменниця найменше турбувалася за свою творчу спадщину. Її хвилювало те, щоб твори чоловіка дійшли до читача, щоб були видані його рукописи. Особливо її турбувала майбутня доля Біблії, над перекладом якої українською мовою до останніх своїх днів працював П.Куліш. Про це говорить і тривале листування між

О.Куліш та І.Пулюєм, яке розкриває і долю цього видання, й участь кожного з перекладачів у роботі.

Листувалася О.Куліш і з плеядою молодших письменників, літераторів, видавців, культурних діячів: М.Павликом, Б.Грінченком, В.Гнатюком, М.Чернявським, М.Коцюбинським, В.Тарновським. Письменники, спілкуючись з Олександрою Михайлівною, просять її не занедбувати і свою творчість: подавати до друку нове, укладати збірки оповідань тощо.

Окрема сторінка епістолярної спадщини Ганни Барвінок – це її листування з жінками-письменницями, зокрема з Наталією Кобринською, яка звернулася до неї з проханням надати до альманаха “Перший вінок”, що вийшов у Львові 1887 р. коштами й заходами Н.Кобринської та О.Пчілки, свої твори. В альманасі було опубліковане оповідання Ганни Барвінок “Жіноча доля”, яке одержало високу оцінку М. Драгоманова. У листі до Куліша він писав: “...Тільки й доброго (в альманасі – *В. П.*), що оповідання Кобилянської і Вашої дружини”. Коментуючи цей лист, Ганна Барвінок зазначає: “То як мені не пишатися. А Костомаров мою мову визше Марка Вовчка ставить”¹³.

Епістолярна спадщина письменниці – це важливі документи доби, які передають характер епохи, її настроїв і шукань, інтересів і прагнень. Через листування ми краще осмислюємо і характер, вдачу, життєві принципи самої Ганни Барвінок, її стосунки з близьким оточенням – зі світом. Їх значення в осмисленні творчої постаті письменниці важко переоцінити.

У **Висновках** синтезовано результати дослідження. Аналіз літературного доробку Ганни Барвінок дає можливість зробити певні узагальнення щодо місця белетристики в літературному процесі другої половини ХІХ – початку ХХ століття, значення її спадщини для становлення українського письменства у світоглядному та художньому плані.

Проза Ганни Барвінок – самобутня, ідейно цілісна, художньо довершена – одна з яскравих сторінок українського літературного процесу другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Внесок письменниці у вітчизняну художню літературу сьогодні вбачається, при уважному вивченні, набагато вагомішим, значнішим, ніж декларувалось в радянському літературознавстві, в офіційній підручниковій літературі, в тому числі й академічній. Основна ідейна парадигма художньої спадщини Ганни Барвінок полягає в розкритті й утвердженні духовності українського народу, увиразненні її кардинальних рис на різних, соціальних, побутових, психологічних обширах життя.

Широко спираючись на філософську традицію кордоцентризму, питомої української “філософії серця”, просвітництва, романтизму та модернізму, що побутували в українській літературі кінця ХVІІІ – початку ХХ ст., Ганна Барвінок вибудовує свою художню систему, в якій наскрізним є морально-етичне начало.

Розробляючи численні сюжети з життя і побуту основних верств українського суспільства – покріпаченого селянства і вільного козацтва, нечисленної, але суспільно значущої верстви дворянства, простежуючи стосунки між ними, інколи складні й неприємні, письменниця не ставить за мету підкреслити антагонізм тих чи

¹³ Зеленська Л. Ганна Барвінок : Життєпис на основі епістолярної спадщини. – Чернівці. – 2001. – С. 32.

інших суспільних верств на засадах соціальних. У неї інша кардинальна мета: акцентування позитивних рис моралі й етики всіх шарів суспільства як основу єднання українців, формування української нації з єдиною духовною й естетичною культурою. Осягнути цю мету письменниці допомагає широка художня інтерпретація народних пісень і дум, казок і легенд, вірувань, обрядів і звичаїв, приказок і прислів'їв. Адже це було художнє мислення самого народу, відтак воно знайшло свою художню реалізацію в прозі письменниці.

Особлива заслуга Ганни Барвінок у художньому представленні проблеми української жінки. У центрі уваги письменниці не зовнішні обставини в житті героїнь, а загальні погляди та вчинки. Вони – наслідок внутрішнього життя – життя серця, на глибокому дослідженні якого зупиняється письменниця, акцентуючи увагу на мові персонажів. Героїні скромні, працьовиті, сором'язливі, підкреслена християнська риса – відмова від помсти, уміння глибоко розуміти інших, прощати. Поетизуючи образ жінки-селянки, матері, авторка втілює ідею “селянського матриархату” як складову романтичного світогляду. Іноді характери героїнь подаються вже як завершені, розкриваються у почуттях. Для письменниці характерно, що не зовнішня краса визначає ставлення до героїв, а описи душевного стану, психологічні колізії, переважно безвідносні до соціального середовища.

В основі стильової системи Ганни Барвінок лежить національне світовідчуття і світосприймання, яке зумовило глибокий гуманістичний пафос її творів, емоційну, ліричну наповненість, естетизацію прекрасного.

Проза Ганни Барвінок, як і більшість творів зламу кінця XIX – початку XX століття, синтезує риси реалізму з модерними вкрапленнями. У малій прозі вбачаємо різностильові проявлення народництва (романтичні, реалістичні), поєднання яких з виходами письменниці в обшири модерного письма вирізняють оригінальний авторський стиль.

Збагачується досвід психологічної характеристики, прийоми та засоби зображення, посилюється увага до матеріальних умов існування людини, її соціальної природи. Письменниця показує людину не стільки на фоні побуту, як людину для побуту.

Моделюючи образи-персонажі, белетристка не ідеалізує героїв, вони свідомі власних помилок, негативних рис характеру. Для письменниці ключовим є феномен краси як особливий компонент світосприймання менталітету українця.

Асимілюючи традиції народнопісенної творчості в естетиці жанрів малої прози (оповідання, новели, поезії в прозі, образка, художнього нарису тощо), письменниця органічно засвоїла багатства лексики і фразеології, довершеності образної системи, її філософської глибини і насиченості, засобів поетичної виразності: риторичних фігур, тропів, темпоритму тощо, характерних для фольклору. Повсякчас підкреслює Ганна Барвінок і відчуття та розуміння краси, побутову охайність, прагнення до гармонії в житті (відшукування “своєї тропи”) українського селянства. Багатство художніх тем, сюжетів, ситуацій, образів, естетичних засобів надають спадщині письменниці вічної краси і принадності.

Основні результати дослідження висвітлено в таких публікаціях:

1. Подзігун В. І. Творчі вземини Михайла Коцюбинського та Ганни Барвінок крізь призму їх листів // Наукові записки. Серія: Філологія. До 140-річчя від дня народження М. Коцюбинського. – 2005. – № 7. – С. 48-51.
2. Подзігун В. І. Поетика малої прози Ганни Барвінок (на матеріалі оповідання “Домонтар”) // Наука і сучасність: Збірник наукових праць. Серія: Педагогіка. Філологія. – К., 2005. – Т. 48. – С. 166-173.
3. Подзігун В.І. Проза Ганни Барвінок у руслі “кордоцентризму” (на матеріалі оповідань “Не було змалку, не буде й до’ станку” та “Восени літо”) // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. Випуск 10. – Науковий збірник. – К., 2005. – С. 282-297.
4. Подзігун В. І. До питання про взаємини Михайла Коцюбинського та Ганни Барвінок // Філологічні студії: Збірник наукових праць. – Вип. 2. – Вінниця: Видавництво ВДПУ імені М. Коцюбинського. – 2002. – С. 128-129.
5. Подзігун В. І. “Забута тінь” Пантелеймона Куліша // Філологічні студії: Збірник наукових праць. – Вип. 1. – Вінниця: Видавництво ВДПУ імені М. Коцюбинського, 2003. – С. 175-177.
6. Подзігун В. І. Штрихи до літературного портрета Ганни Барвінок // Визвольний шлях. Суспільно-політичний, науковий та літературний місячник. – Кн. 7 (688). Річник 58. – К., липень, 2005. – С. 36-48.

АНОТАЦІЯ

Подзігун В. І. Творчість Ганни Барвінок в українському літературному процесі другої половини ХІХ століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2006.

У дисертації вперше здійснене цілісне й системне дослідження творчості Ганни Барвінок (художньої прози, мемуаристики, епістолярію). У першому розділі розглядаються романтичноцентричні моделі прози письменниці крізь призму української “філософії серця” (кордоцентризму). Визначаються впливи цієї філософії на проблематику і поетику творів малої прози письменниці. У другому розділі досліджуються реалізоцентричні твори, їх жанрові модифікації, прийоми сюжетотворення і характеротворення. Підкреслюється (при аналізі творів обох груп) значення і роль фольклорних джерел, форми їх використання, контамінації з авторським текстом. У розділі третьому окреслюється характер і значення мемуарної спадщини Ганни Барвінок – для глибшого осягнення світоглядних засад письменниці, розкриття характеру епохи тощо. Цим же завданням присвячено й аналіз епістолярію.

Ключові слова: художня проза, жанр, філософія серця, фольклор, проблематика, поетика, мемуари, епістолярій.

АННОТАЦИЯ

Подзигун В. И. Творчество Ганны Барвинок в украинском литературном процессе второй половины XIX столетия. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2006.

Диссертация является комплексным исследованием проблематики творчества Ганны Барвинок. Она вызвана необходимостью в соответствии с современными требованиями литературоведения и в новом идеологическом ключе углубить некоторые спонтанные взгляды над творчеством писательницы, необходимостью введения творческих успехов Ганны Барвинок в контекст литературоведческих представлений об украинской писательнице на грани столетий. В исследовании системно переосмыслено ранее выдвинутые литературоведческие версии, осмыслено специфику воспроизведения писательницей внутреннего устоя героев, гармонической жизни с миром, проанализировано малоизвестные ныне произведения. В работе впервые осуществлено целостное и системное исследование творчества писательницы (художественной прозы, мемуаристики, эпистолярия). В первом разделе рассматриваются романтичноцентрические модели прозы с позиций украинской “философии сердца”, характеризуются жанровые модификации, определяются основные стилевые и композиционные формы, влияние кордоцентризма на проблематику и поэтику произведений малой прозы. Во втором разделе анализируются реализмоцентрические произведения, определяются их жанровые модификации, приемы сюжетотворчества и характеротворчества, их художественно-функциональная роль. Детальный анализ произведений Ганны Барвинок делает возможным сделать ряд выводов, которые касаются особенностей поэтики малой прозы писательницы. Подчеркивается (в произведениях обеих групп) значение и роль фольклорных источников в художественной прозе Ганны Барвинок. Раздел третий посвящен обзору мемуаров и эпистолярия писательницы как материалов, способствующих осмыслению мировоззренческих позиций писательницы и характера ее эпохи. В процессе исследования рассматривается новаторство в жанрах художественной прозы, дана литературоведческая оценка, определено место и роль писательницы в литературном процессе эпохи. Отмечены особенности национального восприятия Ганны Барвинок.

Ключевые слова: художественная проза, жанр, философия сердца, фольклор, проблематика, поэтика, мемуары, эпистолярный.

SUMMARY

Podsigun V.I. The creative work of Hanna Barvinok in the Ukrainian Literary Process of the second part of the 19th century. – Manuscript.

The thesis for a candidate degree of Philology in speciality 10.01.01 – Ukrainian Literature. Dragomanov’s National Pedagogical University. – Kyiv, 2006.

In the thesis for the first time the integral and systematic research of Hanna Barvinok’s creative work (artistic prosa, memoirs, epistolary intercourse) is carried out.

In the first section the writer's romantic prosa models are reviewed from the position of the Ukrainian "philosophy of heart" (cordocentrism). The impact of cordocentrism on the problems and poetic manner of the works of short prosa is also evaluated in this part. In the second section the realistic works are analysed, their genre modifications, the methods of the creation of the characters and plot are defined. In the works of the both groups the importance and the role of folklore sources, forms of their usage, contamination in the artistic prosa of Hanna Barvinok are underlined. The third section is devoted to the review of the memoirs and epistolary intercourse of the writer, what contributes to the comprehension of the author's world outlook and the character of her epoch.

Key words: artistic prosa, genre, philosophy of heart, folklore, problems, poetics, poetic manner, memoirs, epistolary intercourse.